

MUZEJ MOSLAVINE KUTINA

**ZBORNIK MOSLAVINE VII - VIII
2004./2005.**

Kutina, 2005.

ŽIDOVSKA ZAJEDNICA U MOSLAVINI I KUTINI

Autorica iznosi neke najosnovnije povijesne i statističke podatke o židovskoj zajednici u Moslavini i Kutini koja je krajem XIX. i početkom XX. stoljeća bila važan čimbenik trgovačkog svijeta. Prvi Židovi u Kutini zabilježeni su 1822. godine, mada su kao trgovci i pokućarci dolazili i ranije te je prema nekima autorima židovska općina u Kutini osnovana 1806. godine, no osim prijepisa matične knjige židovske bogoštovne općine u Kutini drugih odgovarajućih podataka nema. Iako su bili cijelo XIX. stoljeće prisutni u Kutini, općina je utemeljena tek 1877. godine. Broj Židova na prijelazu stoljeća povećavao se, da bi nakon Prvoga i Drugog svjetskog rata opao, tako da danas u Kutini u novom popisu stanovnika nije zabilježen ni jedan Židov, a o njihovoj prisutnosti u Kutini danas svjedoče samo nadgrobni spomenici na židovskom groblju...

Na povijest Moslavine i grada Kutine djelovali su različiti manjinski narodi ili vjerske skupine, ali nezaobilazan utjecaj i uloga je Židova. Kako danas zbog različitih povijesnih događaja i zbivanja tijekom Prvoga i Drugog svjetskog rata ima malo sačuvanih spomenika te se u većini slučajeva na nekadašnjim lokacijama židovskih trgovina ili vjerskih objekata nalaze druge ustanove, o Židovima u Kutini i Moslavini ima malo podataka, no to ne znači da oni nisu bili prisutni u ovom dijelu Hrvatske. Iako je nedavno izašla monografija o Kutini¹, koja nam donekle pruža neke nove podatke o povijesti Kutine, u njoj osim teksta o kutinskoj sinagogi ipak nema cjelovitog teksta o povijesti Židova u Moslavini. Na temelju pojedinačnih istraživanja, rijetkih povijesnih dokumenata i preostalih živućih kazivača, Kutina je itekako bila značajno trgovačko središte u XIX. stoljeću i početkom XX. stoljeća zbog utjecajnih Židova Moslavine kao i Židova u Kutini.

Kutina se prvi put spominje 1256. godine, ali kao usputno spominjanje u međašenju upravne župe Garić. Prije dolaska Turaka, Moslavina je bila gusto

¹ Kutina, 2002.

različite županije, Požeškoj i Križevačkoj.⁴ Svi ovi podaci otežavaju nam istraživanje oko doseljavanja Židova u Moslavinu, jer se zbog rascjepkanosti prostora moraju istraživati popisi u obje županije Požeškoj i Križevačkoj, ali i u nekim ugarskim županijama, prvenstveno Zaladskoj županiji. Od 1745. godine Požeška županija zauzimala je prostor dvaju kotara: pakračkog i požeškog, pa je prema tom Kutina spadala pod pakrački kotar. Reorganizacijom u doba neoapsolutizma od 1854. Kutina je pripadala moslavačkom kotaru, Sisačkoj podžupaniji i Zagrebačkoj županiji, da bi 1860. slomom apsolutizma Kutina bila vraćena Požeškoj županiji u kojoj se zadržala do ukinuća Hrvatsko-slavonske Vojne krajine 1881.-1886. godine, kada je završeno ustrojavanje bivše Krajine te su Kutina i okolica pridodane Bjelovarsko-križevačkoj županiji.⁵

1. Položaj Židova u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji

O srednjovjekovnim židovskim zajednicama u Slavoniji imamo malo podataka. Židovi su sredinom XVI. stoljeća protjerani iz Hrvatske i Slavonije, da bi se ponovno počeli naseljavati tek u drugoj polovini XVIII. stoljeća. Prva zabilježena doseljavanja Židova u sjevernu Hrvatsku i Slavoniju bila su krajem XVIII. stoljeća i tijekom XIX. stoljeća, a rezultat su općih migracija.

Židovi su niz godina kao religijska i etnička zajednica bili izdvojeni pod različitim okolnostima iz različitih općevažećih pravnih i društvenih normi, a posebice su bili podvrgnuti posebnim propisima s ciljem da im se ograniči broj na nekom prostoru. Zakonskim člankom 19./1729. godine Hrvatski je Sabor pokušao protjerati ono malo Židova koji su se pojavljivali na ovom prostoru, potvrđujući zabranu trajnog naseljavanja Židovima na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije, s time da im većina gradova dozvoljava trodnevne dolaske na sajmove. Taj zakon se ipak u praksi nije strogo primjenjivao jer su Židovi iz susjednih mađarskih županija sredinom XVIII. stoljeća počeli dolaziti trgovati i kućariti.⁶ Do dobivanja ravnopravnosti nisu smjeli posjedovati nekretnine niti postati članovi ceha, zabranjeno im je bilo bavljenje poljodjelstvom i obrtom. Uglavnom su živjeli od trgovine robom koja nije bila obuhvaćena

⁴ Pavličević, 2002, A: 175

⁵ Pavličević, 2002 C: 256-257

⁶ Rapo, 1995: 109

cehovskim propisima: stokom, žitom, proizvodima seoskog obrta, rabljenim stvarima. Njihov položaj se počinje mijenjati tek u drugoj polovici XVIII. stoljeća. Prvi akt koji je donio promjene u njihov život bio je Edikt o toleranciji – *Systematica gentis Judaicae regulatio*, Josipa II. donesen 1872. (za Ugarsku i Hrvatsku 31. ožujka 1783.).⁷ Tim patentom Židovi su dobili pravo posjeta javnim lokalima, stanovanje među kršćanima, slobodu vjeroispovijesti, držanje većeg broja služinčadi i sl., a s druge strane u pojedinim mjestima i gradovima ograničavao im se broj te nisu smjeli posjedovati nekretnine, u prvom redu kuće i zemljišta. Patent o toleranciji donio je poboljšanja i ukidanja nekih ograničenja samo glavi obitelji i članovima koje je ovaj uzdržavao, dok se olakšice nisu odnosile na sve sinove i kćeri (kada se ožene) ili na novo doseljene Židove.⁸ U skladu s time Ugarski sabor 1790/91., a i Hrvatski sabor (1792.) donose neke članke kojima mijenjaju položaj Židova, po kojima oni dobivaju razna olakšanja, ali su pravno još uvijek samo «térljeni». Prema tim člancima Židovima je bilo uskraćeno stalno naseljavanje, pravo posjedovanja «negibivog imetka», a dopušteno im je bilo «pravo térgovanja»⁹. Člankom 29. Ugarskog sabora 1840. godine Židovi dobivaju pravo na obrt, a dopušteno im je i naseljavanje u nekim gradovima te stjecanje zemljišnog posjeda pod određenim uvjetima. U nekim gradovima u Hrvatskoj i Slavoniji Židovima je bilo dopušteno naseljavanje, a u nekima nije, pa su živjeli u njihovoj okolici. U neke gradove dolazili su samo na sajmene dane i pri tom plaćali posebnu taksu od 1-2 forinta. Prva židovska bogoštovna općina u Hrvatskoj osnovana je u Varaždinu 1777. godine, a slijedeća u Čakovcu 1780. i u Zagrebu 1806. godine. Godine 1840. Hrvatsko-ugarski sabor dopustio je stalno naseljavanje Židova u Hrvatskoj, osim u rudarskim mjestima te bavljenje svim obrtima i trgovačkim poslovima. Godine 1843. Hrvatski im je sabor znatno proširio krug zanimanja kojima su se mogli baviti, a 1846. omogućeno im je da se jednokratnim otkupom oslobode «tolerancijske takse».¹⁰ Austrijskim je Židovima ustavom od 26. travnja 1848. zajamčena građanska ravnopravnost, pravo na posjedovanje nekretnina i sloboda službe božje. Za razliku od Austrije, 1848. godine u Ugarskoj i Hrvatskoj nije se promijenio pravni položaj Židova.

⁷ *Magyar Országos Levéltár (MOL), Departamentum Judaeorum, kutija 63/1784-sve hrvatske županije morale su potvrditi da su u svojim skupštinama pročitale Gens Judaicu ili edikt o toleranciji, pa su Požeška i Križevačka županija poslala tako dopis u kojem potvrđuju da su na županijskoj sjednici obavijestili sve prisutne o ediktu te da na njihovim prostorima se ne nalazi ni jedan stalno prebivajući Židov.*

⁸ Švob, 2004, I: 25

⁹ Gross / Szabo, 1992: 418.

¹⁰ Gross, 1985.; Lončarić M./ Lončarić V, 1998: 360

Godine 1848/49. u Slavoniji je veći broj Židova nastanjivao okolna mala mjesta i bavio se trgovinom nego li same gradove.¹¹

Austrijski temeljni zakon od 21. prosinca 1867. godine, a tjedan dana kasnije i ugarski zakon, uklonili su ograničenja koja su Židovima priječila da budu ravnopravni građani, ali te olakšice nisu se odnosile na Hrvatsku. U Hrvatskoj su Židovi dobili građansku ravnopravnost 21. prosinca 1873. godine kada je Sabor izglasao zakonsku osnovu prema kojoj se «sljedbenici izraelitičke vjere» priznaju u pogledu vjerezakona i «uživanja pravah političkih i građanskih» ravnopravni s pripadnicima ostalih zakonom odobrenih religija.¹² Konačnu potvrdu svih građanskih prava i političke ravnopravnosti Židovi su dobili «Zakonom o vjerskim odnosima» iz 1905. i «Zakonom o uređenju izraelitskih bogoštovnih općina» iz 1906. godine.

Prvi znatniji val doseljavanja Židova uslijedio je pedesetih godina XIX. stoljeća prvenstveno iz zapadnih mađarskih županija, koje su već imale razvijenu trgovinu, te iz Moravske. Doseljavajući se u gradove Hrvatske i Slavonije, Židovi postaju ubrzo nositelji kapitalističkog razvoja, te vlasnici trgovačkih radnji i javnih skladišta. U malim mjestima u većini slučajeva vlasnici su kavana, dućana i bave se trgovinom kućarenja. U prosjeku broj Židova u Hrvatskoj i Slavoniji se tih godina povećao sa dva na pet posto u odnosu na ostalo pučanstvo. U odnosu na Dalmaciju, Istru i ostale dijelove najveći broj Židova ipak se doseljava u hrvatsko-slavonske gradove. Po povijesnim vrelima vidljivo je da su trgovina i obrt bili glavna zanimanja Židova na kraju XIX. stoljeća i na početku XX. stoljeća, ali se ne smije zanemariti njihov broj u javnim službama i slobodnim zanimanjima kao što su liječnička, odvjetnička i ljekarnička.

Svojim kapitalom Židovi su sudjelovali u razvoju cjelokupnog hrvatskog poduzetništva, zatim bankarstva, obrta i trgovine, industrije kako u velikim gradovima tako u malim mjestima, gdje bi postali utjecajni sugrađani.¹³ U malim mjestima Židovi otvaraju gostionice, krčme, hotele, često to kombiniraju s trgovinom, a što im pomaže da vrlo brzo upoznaju sredinu u koju su se nastanili. Njihove gostionice su ne rijetko neka vrsta klupskog centra u kojem se mnogo toga dogovara i ugovara.¹⁴

¹¹ Gross: 1985.

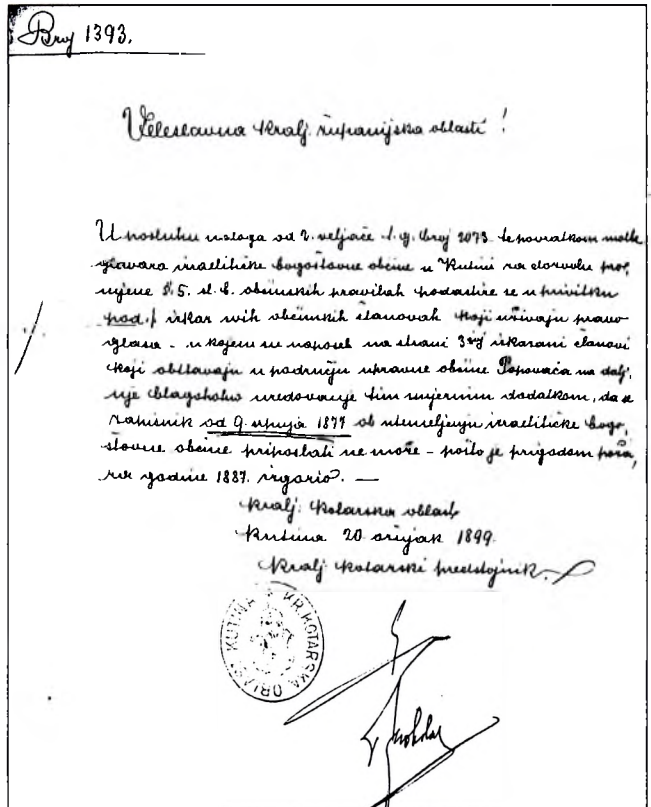
¹² Gross/ Szabo, 1992: 419; Gross, 1987: 25-38

¹³ Szabo, 1998: 142-153

¹⁴ Kolar-Dimitrijević, 1998: 127-141

Krajem XIX. i početkom XX. stoljeća Židovi se organiziraju u židovske općine, grade sinagoge oko kojih se razvijaju i druge institucije prema tradiciji judaizma: Hevra Kadischa (pogrebno društvo), škole, dobrotvorne i druge organizacije koje djeluju kako za dobrobit židovskog stanovništva, ali i svih ostalih sugrađana, uvijek prikupljajući dobrovoljne priloge za različite manifestacije i priredbe.

HDA-BINZV, Kut. 30/1892, spis 124/1899.

2. Doseljavanje Židova u Moslavinu početkom i sredinom XIX. stoljeća

Patent o vjerskoj toleranciji 1783. godine omogućio je naseljavanje Židova u ove prostore, prvom redu Slavoniju, u koju se Židovi naseljavaju dolazeći iz Mađarske tj. mađarskih županija. Oni prvo naseljavaju pogranična naselja, a kasnije unutrašnjost zemlje te

veća naselja, trgovišta i gradove. U područje požeške županije kojoj pripada Kutina do 1886. godine, tijekom XVIII. stoljeća nema zabilježenih židovskih općina, no to ne znači da Židova nije bilo, već da su bili prisutni pojedinačno mjestimice ili su dolazili kao trgovci na sajmove. To su uglavnom bili Židovi koji su pripadali etničkoj skupini Aškenaza koji na ova područja dolaze iz Mađarske, Gradišća, Moravske i Galicije.¹⁵ Iako su u pravilu dolazili u početku na sajmene dane u gradove Slavonije, u Požegu su mogli dolaziti i izvan toga. Po izvješćima grada Požege, Židovi su dolazili jednom godišnje u grad i okolice te su plaćali od 1757. godine tolerancijsku taksu od jedne forinte za glavu na neodređeno vrijeme, dočim im je dolazak na tjedne i godišnje sajmove bio slobodan.¹⁶ Kako bi se pokrili troškovi ratovanja cara Franje II. protiv Napoleona uz razna obavezna podavanja, tražilo se ratno podavanje u novcu. Županije su zbog toga morale sastavljati iskaze o repartaciji gospostija i pojedinaca za podavanje navedene ratne pripomoći. U iskazu iz 1786. godine spominju se samo dvije židovske obitelji u Stražemanu i Kuli (David Spitz iz Stražemana i Salamun Pichler iz Kule). Kraljevsko ugarsko namjesničko vijeće u Budimu 1787. godine zatražilo je naredbom od Požeške županije izvještaj o Židovima koji se nalaze na području spomenute županije. Požeška županija trebala je izvijestiti o postojanju židovske općine ili zadruge (Judengemeinde) na njezinom teritoriju. Ona je udovoljila tom zahtjevu izvještajem 11. prosinca 1787., da na području te županije nema nijedne židovske općine, no kako kraljevsko namjesničko vijeće nije bilo zadovoljno ovim izvještajem, ponovno je zatražilo da se popišu oni Židovi koji su ranije plaćali tolerancijsku taksu od 22 forinte i 51 novčić. Vijeće je zahtijevalo podatke da ako su se u slučaju odselili, valjalo ih je izvijestiti kuda su se odselili, koliko je bilo pojedinaca ili obitelji i kako su se zvali. Godine 1788. (18. ožujka) Požeška je županija Kraljevskom namjesničkom vijeću na njezin upit od 22. veljače 1788. godine odgovorila da na njezinom području, prema tome ni u Kutini, nema nijedne židovske općine, nego da se samo neke obitelji privremeno nastanjuju.¹⁷ U dopisu Požeške županije 1798. kraljevskom namjesničkom vijeću, gdje ovi traže da se utjeraju zaostaci tolerancijske takse od

¹⁵ Rapo, 1995: 189-200

¹⁶ Schwarz, 1908: 209-230;

Rapo, 1995: 189-200

¹⁷ Kempf, 1913 B: 156-157; spominju se Židov Adam Walder koji je bio nastanjen u Biškupcima pa se preselio u Našice, pa Osijek, te na kraju u Pečuh. Provizor pleterničke gospostije izvještava da nema nijednog naseljenog Židova u pleterničkoj gospostiji, a da je Židov Baruch (Jakobović) 19. siječnja 1787. pobjegao iz sela Vetova, ostavivši 200 forinti duga, te da je ženu i dijete ostavio kod drugog Židova Adama (Hirschla) u Stražemanu.

¹⁸ Kempf, 1925: 126-

«...Judaicas comunitates in comitatu nostro nec unquam praeuisse, neque actu existere».

¹⁹ Kempf, 1916: 292-299

²⁰ MOL, DJ: kut. 76/1796;

navedeni Židovi su na prostoru Hrašina.

²¹ HDA, PŽ: kut. 206/1803,

(spis 1127/1803.) – navedene su obitelji trgovaca; udovca Salamonisa Pichlera iz Kule koji plaća porez od 4 forinte, Davida Spitzza iz Stražemana (Stražeman) isto 4 forinte, Adamus Lusteka iz Garniča (Garnich) – 4 forinte, Jacobus Spitzza iz Orljavice (Orljavicha) – 2 forinte i Mojsesa Levia iz Cernika (Csermek) – 4 forinte. Sve ukupno 18 forinti. Godine 1798. bili su navedeni trgovci David Spitz iz Stražemana i Salamon Pichler iz Kule.

²² Rapo, 1995, 192.

²³ MOL, DJ: kut. 97/1807; spis 66/1807 (16009)

²⁴ MOL, DJ: kut. 97/1807, spis 33/1807 (15808)

²⁵ MOL, DJ: kut. 98/1808; spis 82/1808 (18283)

²⁶ MOL, DJ: kut. 102/1811; spis 53/1811 (32044); HDA-PŽ: kut. 231/1811; spis 1237/1811.

²⁷ HDA, KŽ: kut. 227/1810; spis 1240-1247/1810; spominju se Židovi u gradu Križevcima, Koprivnici, Rasinji, Gorci, Ivanecu, Ludbregu, Vrbovcu, Osekovu (Mathias Israel).

²⁸ Barlé, 1902: 194; spomenuti Jakov /Jakob Hirsch je 1826. godine došao iz Kutine u Zagreb. U Kutini je imao gostionicu i trgovinu. Nastanio se po volji biskupa u Laškoj ulici.

židovskih zadruga, Požeška županija odgovara da osim pojedinaca i prolazno naseljenih Židova nema u županiji židovskih općina, ali da spomenuti Židovi plaćaju svoje propisane daće.¹⁸ Taj novi iskaz Požeške županije sastavio je distriktni sudac Sigfried Katineli navodeći da se u požeškom kotaru županije nalaze svega 13 duša sa slugama, rođacima i djecom, dok se u pakračkom kotaru prema Daruvaru i Kutini ne spominje ni jedan Židov, pa je očito da tamo još nema stalno naseljenih Židova.¹⁹ Isto tako i Križevačka županija, kojoj pripada moslavačko vlastelinstvo 1796. godine, potvrđuje da na njezinom teritoriju nema stalno naseljenih Židova, osim nekih slučajnih pojedinaca koji plaćaju tolerancijsku taksu.²⁰ Nekoliko godina kasnije 1803. na istu molbu traženja potvrde o tolerancijskoj taksi, Požeška županija ponovo napominje da nema židovskih općina već navode obitelji koje su nastanjene u županiji, gdje se ne navodi nijedan Židov nastanjen u Kutini. U službenom izvještaju uplatnih dužnosti za tolerancijsku taksu 1800. godine kutinski distriktulani sudac Odobašić navodi da se povećao broj Židova, te da sada u županiji žive četiri obitelji, jer su se Adam Lustig i Jakob Spitz koji su živjeli u Stražemanu u kućanstvu sa drugim Židovom Davidom Spitzom odvojili 1799. godine i preselili jedan u Jakšiče, a drugi u Orljavicu. Za Kutinu se još uvijek ne navodi ni jedna stalno naseljena porodica. Po daljnjim iskazima skupštine požeške (1803., 1804., 1806., 1807.) vidljivo je kako se povećava broj doseljenih Židova požeške županije.²¹ Godine 1807. Generalna skupština požeške županije donijela je zaključak da sve židovske obitelji mogu i dalje ostati na području županije, budući da su imale sve potrebne isprave i bavile se poštenim poslovima.²² Križevačka županija u popisu 1803./1804. navodi naseljene Židove samo u Podravini,²³ a isti ih popis spominje i u godini 1805./1806.²⁴ Požeška županija u popisu iz 1808. godine, navodi 9 obitelji na prostorima županije (Lustik(g), Spitz, Resinger, Obersohn, Lebel, Levi),²⁵ a 1810./1811. jedanaest obitelji (ne spominje se Kutina, već mjesta Pleternica, Orljavica, Kula, Vetovo, Mitrovica, Treštanovec, Velika, Stražeman, Cernik, Pakrac i Daruvar).²⁶ Križevačka županija za godine 1810./11. ne navodi naseljene židovske obitelji u Moslavini, osim jedne Mathiasa Israela u Osekovu.²⁷ Prve stalno

naseljene Židove prema do sada nađenom popisu u Kutini nalazimo godine 1822. u spisu «Consignation der Judenschaft» u popisu židovskih obitelji koje su se nalazile na području požeške županije. Spis je napisao požeški Židov Mojsija Rosenberg i vlastoručno ga potpisao Moyses Rosenberg Judenrichter. Prema tom popisu Židovi su nastavili grad Požegu te druga mjesta u županiji: Alagince, Orljavicu (danas Kuzmica), Blacko, Kaptol, Podgoru, Stražeman, Brestovac, Ivandol, Baničevac, Cernik, Kutinu, Kamensko, Pakrac, Sirač, Sređane i Daruvar. U Kutini je navedena obitelj Jakoba Hirscha²⁸ i žene mu Salike koji imaju jednog sina i jednu služavku. Sveukupno četiri osobe. Zatim obitelj Salamuna Sterna i žene mu Regerle sa sinom, 2 kćeri i slugom, svega 6 osoba, te obitelj Josipa Weissa (Weisz) i žene mu Lotte, svega 2 osobe. Po ovome izvoru bilo je u cijeloj požeškoj županiji 28 židovskih obitelji sa 177 duša, a u Kutini tri obitelji sa 12 duša koje su se očito doselile u razdoblju od 1811. do 1822. godine.²⁹ Prema Božidaru Feldbaueru organizirana židovska zajednica u Kutini datira od 1806. godine. S druge strane se prema «Jevrejskom almanahu» iz 1929./30. čak navodi da je židovsko groblje utemeljeno prije 300 godina (dakle 1629.), što je prema Zlatku Karaču proizvoljan i povijesno neodrživ podatak.³⁰ Prema istraživanjima koje je provela autorica ovog teksta, potvrđuje se ova teza, jer za navedeno razdoblje nisu sačuvani dokumenti, niti podaci o prebivajućim Židovima na ovim prostorima niti u hrvatskim niti u mađarskim arhivima. Prema prijepisu matičnih knjiga Židovske bogoštovne općine za cijelu Moslavinu sa sjedištem u Kutini³¹ koje se čuvaju u Matičnom uredu u Kutini, a vođene su za cijeli prostor Moslavine, prvi zabilježeni Židov u Kutini je Salamon Sterk (Šterk), zakonito rođeni 12. 09. 1806. od oca Leopolda i majke Mani rođene Stern, a roditelji mu stanuju u Velikoj Kaniži³² (Zaladska županija). Zanimljivo je da se u tom istom prijepisu B. Fledbauera navodi da je Salamon Sterk (prvi rođeni u Kutini) dobio sina Alberta 1835. godine, te da je oženjen sa Ninom i stanuje u Kaniži.³³ Autorica ovog teksta smatra da kutinska židovska općina nije osnovana 1806. godine, iako to neki autori smatraju, jer se pozivaju na vođenje matičnih knjiga, koje se nisu u originalu sačuvale. U prilog ovoj tezi ide i ne navođenje

²⁸ Rapo, 1995: 192; Kempf, 1913 A: 158-160

³⁰ Karač, 2002: 462

³¹ Matične knjige Židovske bogoštovne općine za cijelu Moslavinu sa sjedištem u Kutini, prijepis su iz 1901. godine. One su se očito vodile i ranije ali su u požaru 1887. godine izgorjele, pa su kasnije vođene po sjećanju. Zlatko Karač, Kutinska sinagoga, 462.- prema matičnoj knjizi rođenih prvi zabilježeni rođeni Židov je Salamon Sterk, a početak upisa u Matičnoj knjizi umrlih datira iz 1860. godine, s time da su se ukopki obavljali u Voloderu, gdje je ujedno bilo i uređeno prvo groblje za cijelu Moslavinu. Tek od 1871. pokopi su se obavljali u Kutini. U matičnoj knjizi vjenčanih prvi upis je iz 1842. godine, a ženici su iz manjih mjesta Moslavine.

³² Karač, 2002, 462.- spomenuti autor navodi ovaj podatak prema djelomičnom kompjuterskom prijepisu Božidara Feldbauer koji ga je obradio prema matičnim knjigama iz 1901. koje su opet prijepis matičnih knjiga, jer su one ranije stradale 1887. u požaru i u kojima se navodi da su suglasne sa izvorom. Z. Karač navodi da je mjesto doseljenja Sterkovih roditelja Velika Kaniža, dok se u prijepisu navodi da je to stan roditelja, što bi očito značilo i prebivalište roditelja. Prema tome Sterkovi roditelji bili bi židovski pripadnici Zaladske županije, a iz toga proizlazi da je i njihov sin pripadnik Zaladske županije, jer je očito da su tamo plaćali talarancijsku taksu. Pomnimo istraživanjima u

mađarskim i hrvatskim arhivima na popisima koji su vođeni svake godine zbog ubiranja tolerancijske takse, autorica ovog teksta uvidjela je da se za križevačku, ali i požešku županiju, te sve ostale hrvatske županije u vremenu u kojem ova dvojica autora navode Sterkovo rođenje, pa prema tome i osnivanje kutinske općine, ne navode nijednu obitelj koja stanuje u Kutini ili Moslavini 1806. godine. S druge strane matice židovskih općina vode su vrlo neprecizno i aljkavo pa se Odjel za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade često žalio rabinatima, koji su za rabinat pisali jednu matičnu knjigu, a za odjel drugu. Kod kutinskih matice problem je taj što je općinska zgrada 1887. izgorjela, pa s njom i svi dokumenti, pa su vjerojatno nove matice napisane po sjećanju. U prilogu tezi da kutinska židovska općina nije iz 1806. godine idu i popisi tolerancije koji su vođeni vrlo pomno za sve ugarske županije i gradove, pa prema tome i za hrvatske, u kojima se ne navodi obitelj Sterk u hrvatskim županijama. Oni se spominju kasnije ali na vlastelinstvu Moslavini, dakle Popovači. Za Kutinu se prva obitelj spominje tek 1822. godine.

³³ Feldbauer, 1995: (bez autorskog naslova), rukopis

³⁴ Schwarz, 1932.

³⁵ Čepulo, 1999: zavičajnost je pripadnost pojedinca pojedinog općini. Zavičajnost se nije stjecala činjenicom stanovanja ili stjecanjem nekretnina u općini već temeljem posebne

Sterkove obitelji u kasnijim popisima tolerancijskih taksi za hrvatske županije koji su vođeni iz godine u godinu. S druge strane kod Salamona Sterka navodi se mjesto obitavanja Velika Kaniža, pa bi prema tome Sterk bio pripadnik Zaladske županije i tamo plaćao taksu, što je vjerojatnije. Da u Kutini ne postoji općina, potvrđuje nam i podatak da je u Kutinu 1820. dolazio rabin Salamon Krakauer iz Alaginaca (pola sata udaljeno od Požege) kako bi obavljao vjenčanja i religijske obrede, jer je središnje mjesto židovske zajednice bilo u Alagincima gdje se nalazila i sinagoga.³⁴ No, kako početak 19. stoljeća još uvijek nije istražen što se tiče doseljavanja Židova, možemo pretpostaviti da je Leopold Sterk bio trgovac koji je privremeno dolazio u kutinski tj. moslavački kraj, pa je moguće da mu se tu rodio sin, no kako je on pripadnik zaladske županije, s time je i njegov sin pripadnik te županije.³⁵ S druge strane mobilnost Židova je u to vrijeme jako velika, pa se zna dogoditi da pojedina obitelj u roku nekoliko godina promijeni i po nekoliko mjesta prebivališta jer ovise o volji lokalnih vlasti, u ovom slučaju volji županije i kod nekih o volji slobodnih gradova, što u spomenuto vrijeme Kutina nije. Za pretpostaviti je da se obitelj Sterk doselila u kotar Kutinu tj. Popovaču iza 1835. godine, no za to nemamo dovoljno istraženih podataka. Zanimljivo je da se u popisu Židova Moslavine³⁶ u Križevačkoj županiji za 1846. godinu spominje sedam obitelji, prva je obitelj Marcusa Stárk-Sterka (Šterk), (koji je prema spomenutoj matičnoj knjizi rođenih bogoštovne općine Kutina, rođen 1812. u Kutini, a roditelji su mu Jude i M. Sterk oboje iz Kaniže),³⁷ Rudolf Weisz, Jacob Fried, Ignatz Haberfeld, Adolf Krauzs, Franz Flesch, Salamon Hirsch, sve ukupno 30 osoba.³⁸ Godinu dana kasnije (1847.) u popisu Židova za Moslavinu i županiju Križevačku spominje se prvi put Salamon Sterk te Salamon Hirsch, Franc Flesch, Rudolf Weisz, Jacob Fried, Ignatz Haberfeld, Marcus Sterk i Jacob Grünbaum, ukupno 25 osoba. Salamon Sterk je naveden kao oženjen s jednom kćeri i jednom služavkom.³⁹ Zanimljivi je podatak, da je od gore spomenutih Židova Franc (Franjo) Flesch postao vlastelin u Moslavini, s time da mu mjesto prebivanja navode Popovaču, jer je dobio dio vinograda, pa su se ostali seljaci žalili da je prilikom ukidanja tlake dobio

veći dio od njih, no veliki župan moslavački Ljudevit Vukotinović presudio je u korist Franje Flescha.⁴⁰ Te iste godine Ignatz Haberfeld koji stanuje u Mustafinoj Kladi žali se na zlostavljanja okolnog stanovništva.⁴¹ U kasnijem iskazu članova židovske općine 1899. godine za općinu Popovača navode se obitelji Jakoba Fleischa, Ignatza Haberfelda, Mavra Sterka (Šterka), Jozefa Sterka, sve obitelji iz popisa 1847, pa bi prema tome mogli pretpostaviti da se obitelj Sterk (Šterk) nije doselila u Kutinu već u Popovaču-Moslavinu i spada u Križevačku županiju.⁴²

Kada su se Židovi u Voloder počeli doseljavati još nije istraženo. U Voloderu nije bilo puno Židova, no zbog blagonaklonosti žitelja Volodera, Židovska bogoštovna općina otkupila je u općini zemljište za groblje svojih pokojnika. Na groblju u Voloderu, ukopi su se vršili od 1860. za sve Židove iz cijele Moslavine i zapadne Slavonije.⁴³

2. Naseljavanje Židova u Moslavini sredinom i krajem XIX. st.

Godine 1848. Požeška županija bila je podijeljena na sedam kotara: donje okružje činili su kotarevi: cernički, kutjevački, pleternički i velički, a gornje okružje: daruvarski, pakrački i kutinski kotar. Za vrijeme revolucije 1848./49. došlo je do neraspoloženja prema Židovima. U Željama i zahtijevanjima naroda Požeške županije upućenim saborskom odboru, bio je i zahtjev grada Požege da se Židovi udalje iz grada, ali ne iz okolnih mjesta, kao recimo Kutine i slično. Odbor je takav zahtjev odbio, jer su Židovi tih revolucionarnih godina uživali zaštitu bana Jelačića koji je spriječio bilo kakvo njihovo protjerivanje.⁴⁴ Tijekom spomenute revolucije 1848. nezadovoljstvo u kutinskom kotaru odrazilo se na dva načina, dio se pridružio narodnjačkom duhu i banu Jelačiću, a drugi dio je podržavao mađarske interese u slavonskim županijama i u tu skupinu su spadali vlasnici kutinskog vlastelinstva, neki županijski činovnici, jedan dio županijskog plemstva i Židovi, no oni ipak nisu utjecali na promjene u županiji.⁴⁵ Potaknuti gibanjima neki su Židovi u Moslavini poslali molbenicu Vukotinoviću 1849. kako bi dobili olakšice po pitanju naplaćivanja čitavog iznosa

osobne povezanosti, udajom, porijeklom, posebnim primanjem u općinsku zajednicu, a s druge strane općinarstvo je vezano uz teritorijalnu pripadnost općini i nastaje na osnovi boravljenja ili posjedovanja nekretnine u općini a uključuje prava slobodnog boravka u općini, uživanje općinskih dobara i kasnije aktivno pravo glasa. Do 1848. zavičajnost je bila vrlo bitna, a uključivala je pravo slobodnog boravka na određenom prostoru, pravo pojedinca na uzdržavanje, pravo stjecanja i uživanja nekretnina, pravo obavljanja obrta. U Hrvatskoj se do 1850. zavičajno pravo stjecalo rodom (porijeklom), udajom i primanjem u zavičajnu svezu, a indigenat je strancima podjeljivao sabor. Uvjeti za indigenat bili su suglasnost staleža, polaganje prisege i plaćanje visoke takse te pripadnost zakonom priznatim vjerama, s time da su zakonita djeca slijedila općinu oca, a nezakonita majke.

³⁶ Bobovec, 2003., 13.- od srednjeg vijeka Popovača se dičila imenom Moslavina, pa i u kasnijem razdoblju ponekad za Popovaču koriste ime Moslavina.

³⁷ Feldbauer, rukopis, 1995.

³⁸ HDA-KŽ: kut. 419/1847.

³⁹ HDA-KŽ: kut. 424/1847. - 2420

⁴⁰ HDA-KŽ: kut. 432/1849. (525/1849)

⁴¹ HDA-KŽ: kut. 433/1849.- Upravljajući odbor županije, sjednica od 12. svibnja 1849. godine, članak 23.

⁴² HDA-BINZV: kut. 30/1892.

štibre, ali se njihovoj molbi nije moglo udovoljiti.⁴⁶ Odjek mađarske propagande nije bio veliki, mada su se neki pojedinci pojavljivali kao sumnjive osobe, a među njima u kutinskom kotaru zabilježena su četvorica, sve Židovi od koji su dvojica kobasičara i dvojica nadstojnika na feudalnom posjedu.⁴⁷ Požeška se županija uključila u revolucionarna zbivanja koja su trajala od jeseni 1848. do proljeća 1849. godine. U vrijeme rata s Mađarskom 1848./1849. kako bi spriječili prodor Mađara u Slavoniju svaka županija morala se podvrgnuti organizaciji i provođenju obrane tako da se na čelu Požeške županije našao Miroslav Kraljević, kojem je zadaća bila redovito opskrbljivanje hranom i drugim potrebama narodne straže na Dravi. Tako se u jednoj njegovoj naredbi da se stavi sva hrana pod nadzor, spominje Rosenberg (Židov) iz Kutine, trgovac, očito prekupac hrane, kojem se zabranjuje da žito kupljeno od vlastelinstva na teritoriju požeške županije ne može izvoziti.⁴⁸ Nakon revolucije porastao je broj Židova u Moslavini i Kutini o čemu nam najbolje svjedoči napredak trgovine i novčarstva. Prvi val emigracije Židova u Hrvatsku i Slavoniju uslijedio je pedesetih godina XIX. stoljeća. Uglavnom su dolazili iz zapadne Ugarske te Moravske i Galicije. Prema statistici Fenyés u Buchovom kalendaru (Wien, 1845.) u Hrvatskoj je bilo 787 Židova, a na požešku županiju su otpadale 223 duše.⁴⁹ Ti su podaci nepouzdana, jer autor nije spomenuo sve gradove u kojima su živjeli Židovi. Koliko je od ovog broja potpadalo pod Kutinu ne zna se. Sredinom XIX. stoljeća (1851.) najveći broj Židova zabilježen je u Osječkoj, Varaždinskoj i Požeškoj županiji kojoj je pripadao kotar Kutina.⁵⁰ Po popisu stanovništva 1857. godine po naseljima u Kutini zabilježena su 32 Židova⁵¹ dok cijeli kotar Moslavina ima zabilježenih 88 Židova od ukupno 12.284 žitelja.⁵² U Miestopisnom rječniku 1866. koji je sastavljen na osnovi popisa iz 1857. godine, navodi se drugačiji podatak. Po njemu su nakon popisa 1857. najveće skupine Židova zabilježene u Požeškoj županiji u okviru kotarevima: Cernik (128 ili 1, 67%), Kutina (74 ili 1,03%) i Pleternica (94 ili 1,45%).⁵³ Istodobno (1857) u Kutini postoji jedna učiona koju polaze 73 učenika među kojima tri židovska učenika.⁵⁴ Prema popisu pučanstva po mjestima 1860. godine navedena su mjesta u kojima je bilo stalno naseljenih židovskih obitelji (u Husainu – 4 Židova, Batini 5, u Terezovu 1,

(1240/1899); Kovačević, 2003 B: 71; autor spominje da je 1899. u Voloderu imao gostionicu Marko Šterk.

⁴³ Vukalović, 2003: 47

⁴⁴ Potrebica, 1991: 207-228

⁴⁵ Potrebica, 2002: 201-203

⁴⁶ HDA-KŽ: kut. 437/1849.-sjednica županije od 5. listopada 1849.- članak 13.

⁴⁷ Potrebica, 1984: 22

⁴⁸ Potrebica, 2002: 211

⁴⁹ Schwarz, 1932: 15

⁵⁰ Gross/ Szabo, 1992: 419

⁵¹ Švob, 1997; Szabo, 2002: 220

⁵² Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien, 1859: 155, 119.

⁵³ Szabo, 1989: 2128-2129; Švob, 1998: 172; godine 1857. u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji

mjesta za molitvu tj. bogomolje nalazile se u Cerniku,

Čakovcu, Đakovu, Iloku,

Donjem Miholjcu, Karlovcu,

Koprivnici, Križevcima,

Našicama, Podgoraču,

Požegi, Osijeku, Rijeci,

Rumi, Varaždinu, Vukovaru,

Zagrebu i Zemunu; Švob, 2004

I: 43-44; Po mjestima je to

izgledalo ovako: Cernik (113),

Kutina (32), Ludina Velika (5),

Moslavina (7), Moslavina (4),

Osekovo (8), Pleternica (32),

Popovača (11), Potok (7),

Zbjegovača (15)

⁵⁴ Szabo, 2002: 220

u Zbjegovači 9 i Čairama 6 Židova).⁵⁵

Godine 1860. naglo je porastao broj Židova u Kutini gdje je zabilježeno 59 osoba, u Gojlu (9), Čairama (6), Batinjanima (5) i Husainu (4). Ukupno 83 osobe ili prosječno dvadesetak obitelji.⁵⁶ Međutim oni su bili često meta razbojničkih i hajdučkih družina kada je sedamdesetih godina XIX. stoljeća Moslavinom zavladała hajdučija, zbog socijalno-gospodarskih uzroka i velikog siromaštva. Najpoznatiji je hajduk iz tog razdoblja 1866./1867. Josip Joco Udmanić koji je počeo s krađom volova i konja u Kutini te robljenjem trgovca Hirscha u Popovači između 1865.-1867. Zbog toga što su česta meta hajdučije, posebice židovski trgovci J. Bettlheim, S. Spiegler i J. Ledetzki kojima su hajduci uglavnom uzimali novac, 1867. godine uveden je u Križevačkoj i zagrebačkoj županiji, a posebice u Moslavini prijeviki sud.⁵⁷

Po popisu 1869. kotar Kutina sa ukupno 10.836 stanovnika ima 101 Židova.⁵⁸ Godine 1886. Kutina postaje stalno kotarsko središte, trgovište s jednim mjesečnim i godišnjim sajmovima. Sve više i više je stanovništva u prvom redu činovništva, mjesnih trgovaca, osobito Židova, koji se bave ulaganjem i kreditiranjem iako često po lihvarskim uvjetima. Veleposjedi propadaju, a preuzimaju ih bogati trgovci i poduzetnici najčešće Židovi. Svojim radom Židovi se uključuju u sve sfere života, političke, gospodarske, kulturne i druge. Jedni su od članova i osnivača Gospodarske podružnice Moslavačko-kutinske (1867.) što je vidljivo po prezimenima članova podružnice: Hirsch, Hirschl, Friedmann, Mayer, Bettlheim, Spiegler, koji su većinom iz Popovače.⁵⁹ Po istraživanjima Melite Švob u kotaru Kutina koji od 1886. pripada Bjelovarsko-križevačkoj županiji 1880. godine ima 161 Židov, 1890.-155; 1900.-151; 1910.-155. Židova.⁶⁰

Narodni pokreti 1883. i 1903. koji su uglavnom bili protumađarski te u nekim krajevima pomiješani s protužidovskim izgedima, nisu zahvatili moslavački kraj. Kotar Kutina se 1900. godine sastojao od upravnih općina: Kutine, Ludine i Popovače, sa žiteljstvom raznih nacionalnosti i vjera.

Najniže stope imigracije Židova u Hrvatsku zabilježene su između 1900. i 1910., kada je zabilježen porast samo u gradovima, dok hrvatsko-slavonske županije bilježe pad židovskog žiteljstva. To smanjivanje

⁵⁵ Buturac, 1977: 54-62

⁵⁶ Pavličević, 2002 C: 258

⁵⁷ Pavličević, Bedić, Pasarić, 2002: 235-239; podaci preuzeti iz Pozora, tadašnjih dnevnih novina, br. 135-173/1866.; Pavličević, 2002 C: 258, iz Gospodarskog lista 36/1866.

⁵⁸ A magyar korona országaiiban az 1870. év elején vegrehajtott népszámlálás, 1871: 66.

⁵⁹ Pavličević, Bedić, Pasarić, 2002: 226-254

⁶⁰ Švob, 1997: 47

broja Židova uzrokovano je odlaskom u prekomorske zemlje, ali i postupnom asimilacijom što je vidljivo po izjašnjavanju materinjeg jezika. Naime, 1900. godine 35% Židova izjasnilo se za «hrvatski ili srpski jezik» kao materinji, a 1910. godine više od 46%. Dok je za njemački jezik kao materinji izjasnilo se 1900. godine 42%, a 1910. 30%. Prosječna vrijednost za bjelovarsku županiju kojoj pripada kotar Kutina, izjašnjavanje je za hrvatski jezik kao materinji 50-60% Židova.⁶¹

Između dvaju svjetskih ratova po popisu iz 1921. od 21.166 ukupnog stanovništva u kotaru Kutina zabilježena su 77 Židova (Kutina 54, Ludina 5, Popovača 18), dok u popisu iz 1931. od 28.041 ukupnog stanovništva ima 60 Židova (Kutina 50, Ludina 3, Popovača 17),⁶² iz čega se vidi da je došlo do smanjenja broja Židova uslijed promjena upravno-političkih granica, nove unutarnje podjele zemlje, najprije na oblasti, a kasnije na banovine, asimilacije i kroatizacije te uslijed migracija unutar Hrvatske i seljenja u gradove. Prema posljednjem popisu kojeg je sastavio Savez jevrejskih veroispovednih opština Kraljevine Jugoslavije, pred sam početak II. svjetskog rata (1940.) u Kutini i okolici bilo je 132 židovska pripadnika. Strahote holokausta preživjela je samo nekolicina.⁶³ Nakon rata židovska općina u Kutini nije obnovljena, a s druge strane zabilježen je stalni pad židovskog stanovništva da bi u popisu 1991. godine bila popisana dvojica koja su se tako izrazila vjerski, a 2001. nijedan.

Prema istraživanjima Državnog zavoda za statistiku po narodnosnom i vjerskom određenju devedesetih godina za općinu Kutina, podaci su ovi:⁶⁴

Prema najnovijem popisu iz 2001. godine u Republici Hrvatskoj kao Židovi izjasnile su se 576 osoba ili 0,01% ukupnog stanovništva. U sisačko-moslavačkoj županiji od ukupno 185 387 stanovnika njih 6 su se prema narodnosti izjasnili kao Židovi i to u gradovima Glini (4) i Sisku (2), dok se u Kutini nije izjasnio ni jedan stanovnik kao pripadnik židovske manjine.⁶⁵ Po vjeri kao pripadnici židovske vjerske zajednice izjasnili su se samo njih troje i to u Sisku (0,01%).⁶⁶ Sve ovo nam govori u prilog o nestanku židovske zajednice s ovih prostora.

⁶¹ Szabo, 1989: 2132-2133

⁶² Švob, 1997: 78-85, popisi po podacima Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god, Sarajevo 1932, str. 254-255 za 1921.

i Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II, prisutno stanovništvo po vjeroispovesti, Beograd, 1938, str. 89.

⁶³ Karač, 2002: 463

⁶⁴ Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima, 1998, 1693-1717.- nisu uneseni svi popisi

⁶⁵ Popis stanovništva 2001., 2003: 67

⁶⁶ Popis stanovništva 2001., 2003: 172-173

naselje	1880.	1890	1900	1910	1948	1953	1961	1971	1981	1991. vjerski
općina Kutina UKUPNO	178	171	178	186	-	-	-	51	5	2
Banova jaruga	5	5	20	160	-	-	-	2	-	-
Batina	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Donja Gračenica	3	5	5	5	-	-	-	2	-	-
Donja Vlahinička	-	3	1	1	-	-	-	1	-	-
Gonj Jelenska	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Gornj. Vlahinička	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Grabričina	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Husain	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Ilova	10	10	5	4	-	-	-	4	-	-
Jamarica	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Kutina	76	86	81	113	-	-	-	10	5	1
Kuinska Slatina	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-
Medurić	7	8	8	11	-	-	-	-	-	-
Mikleuška	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Okoli	-	2	-	-	-	-	-	5	-	-
Osekovo	9	5	-	-	-	-	-	3	-	-
Podbrđe	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-
Popovača	30	26	33	25	-	-	-	3	-	1
Potok	5	-	4	3	-	-	-	1	-	-
Repušnica	-	2	4	-	-	-	-	9	-	-
Stružec	4	2	6	-	-	-	-	-	-	-
Supovača	5	-	-	4	-	-	-	-	-	-
Velik. Ludina	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Voloder	8	6	5	4	-	-	-	2	-	-
Zbjegovača	-	6	-	-	-	-	-	2	-	-

3. Kutinska židovska zajednica

Krajem 19. stoljeća kutinsko je područje činilo moslavačko vlastelinstvo sa sjedištem u Popovači i kutinsko vlastelinstvo koje je većinom pripadalo Erdödyjima i manjim Szecsenyjima.⁶⁷ Zbog broja Židova koji je oscilirao i kojeg je više bilo po okolnim mjestima nego li u Kutini, tek su 20. veljače 1889. godine pravila izraelske bogoštovne općine u Kutini odobrena od strane Kraljevske zemaljske vlade-Odjela za bogoštovlje i nastavu,⁶⁸ iako je općina utemeljena 9. srpnja 1877. godine,⁶⁹ a pravila donešena 24. studenog 1887.⁷⁰ Budući da se smanjivao broj Židova u Kutini 1899. izraelitička bogoštovna općina predložila je Odjelu za bogoštovlje i nastavu promjenu petog člana bogoštovnih općinskih pravila koji glasi: « u slučaju ako dobrovoljni prinosi ne bi mogli pokriti občinskih potreba rasporezati će povjerenstvo na pojedine obćinare prinos, izuzimajući se ipak u obćini Popovačkoj stanjući Izraelićani, koji u smislu zapisnika ob ustrojenju ove općine od 9. srpnja 1877. samo sto forinti doprinosa imadu».⁷¹ Očito zbog smanjenja židovskog pučanstva i pomanjkanja općinskog prinosa, općina je zatražila popis članova popovačke općine, gdje su ovi imali pravo glasa, a nisu plaćali prinos te su tražili da se to promjeni te da i oni plaćaju dobrovoljni prinos.⁷² Protiv toga na skupštini nije bilo prigovora, a za to su glasovali dvije trećine članova općine.⁷³ U prilogu molbe pridodan je zapisnik u kojem su nabrojani članovi kutinske općine. Od strane poglavarstva prisutan je bio glavlar Samuel Steiner, poglavar Samuel Bettlheim (u dokumentima se spominje i kao Bettelheim) i Muki Strauss (Štraus) kao blagajnik. Navedeni su članovi izraelitičke bogoštovne općine 1898. godine.⁷⁴ Odjel za bogoštovlje i nastavu tražio je da se priloži zapisnik o utemeljenju općine, ali članovi ga nisu mogli priložiti, jer je općinsku zgradu 1887. poharao strašan požar i sve je izgorjelo.⁷⁵ U prilogu cijele molbe popisani su članovi koji su imali pravo glasa 1899. u kutinskoj općini.⁷⁶ Iz nekolicine dokumenata vidljivo je da su se kutinski Židovi brzo stapali sa sredinom u kojoj su živjeli, a i stanovništvo kutinsko nije napadalo Židove, dapače je kutinski župnik Ivan Göstl podržavao sklad i prijateljsko druženje među svim slojevima pučanstva bez razlike

⁶⁷ Pavličević, 2002, C: 257

⁶⁸ HDA-BiNZV, kut.30/1892; (22138/1896)- popis pravila izraelitičkih bogoštovnih općina u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.

⁶⁹ HDA-BiNZV, kut.30/1892; (1240/1899)- molba izraelitičke bogoštovne općine za odobrenje promjene čl.5.; iako se danas na zgradi Kutinske robne kuće «Lonie», gdje je nekada bio židovski hram navodi 1806. kao godina osnivanja kutinske općine koja je objedinjavala prostor od Čazme do Novske, no za to ne postoje pisani dokumenti, niti se ne navodi ni u jednom popisu prisutno židovsko žiteljstvo tih godina, a i kutinski Židovi se pozivaju na 1877. godinu kao godinu svojeg utemeljenja, kada traža od Odjela za bogoštovlje i nastavu odobrenje svojih pravila, no to ne znači da Židova do 1877. godine nije bilo: Schwarz, 1902.

⁷⁰ HDA-BiNZV, kut.30/1892; (4759/1899)

⁷¹ HDA-BiNZV: kut. 30/1892; (4759/1899)

⁷² HDA-BiNZV: kut. 30/1892; (1240/1899)

⁷³ HDA-BiNZV: kut.30/1892.; (4759/1899)

⁷⁴ HDA-BiNZV.; kut.30/1892; (1393/1899); (1240/1899)- članovi su: Dragutin (Karl) Berger, Ignatz Brill, Jakob Weiss, Izrael Hofman, Ignatz Kössler, Bella Pollak, Leopold Fischer, Mavro Donner, Albert Hafner, Ignatz Ledetzky, S. Fleischacker, Leopold Ledetzky, Jakob Fleisch, Wilim Neuman, Samuel Brückna, Ignatz Löwy, Moritz Weber, Ignatz Firšt, Moritz Löwinger, S. Deutsch, M. Fleischacker, Leopold

vjere.⁷⁷ Tako je 1883. godine zemljište kutinskog vlastelinstva, imanje grofova Erdödyja prešlo u ruke Židova trgovaca, pa prema tome i sva patronatska prava prema kutinskoj župi i crkvi s time, da su novi vlasnici imali pravo imenovanja novog župnika. Godine 1894. vlasnici vlastelinstva Samuel Steiner i Samuel Bettlheim dali su svoj formalni pristanak na imenovanje novog kutinskog župnika, a kako je nakon toga kutinska općina sa vjernicima uzdržavala župu i župnika, nadbiskup je počeo sam bez njihovog pristanka imenovati župnika.⁷⁸ Nakon što je kutinski posjed 1900. predan u ruke židovskog trgovca Ignatza (Vatroslava) Steinera, 1904. godine na posjedu započinje sjeća i izvoz drveta.⁷⁹ Tijekom izbora za Sabor 1894. godine, kutinski Židovi su se isticali kao vatrene pristaše frankovca Josipa Franka,⁸⁰ pa je čak veliki župan Milutin Kukuljević Bassany-Sakcinski u pismu banu Khuenu napominjao da su kutinski Židovi velike pristaše Čiste stranke prava i Franka, ali da opaža među njima promjenu te da će možda početi glasovati za vladinu stranku.⁸¹ Josip Frank znao je u Kutini, gdje bi ga dočekali oduševljeni izbornici zajedno sa Židovima odsjedati kod trgovca Bettlheima.⁸² Godine 1894. M. Kukuljević u izvješću banu navodi, kako je Franka tijekom njegovog saborskog djelovanja u Kutini slušalo samo petnaest birača te kako je on bio jako nezadovoljan time. Nakon toga se uputio u Voloder i Ludinu. Budući da je u Voloderu imao osobitih pristaša posebice u župniku Platnaru koji je zagovarao stanovništvo za njega, njegova popularnost u ovom kraju nije opadala.⁸³ Iako su neke novine, kao što je domovinaški Hrvatski radnički glas iza kojeg su stajali Grga Tuškan i Stjepan Zagorac pisale protiv Židova u Kutini, navodeći poimenično trgovca «Čifuta Webera», koji po jednom očevicu nije domobrancima iz Siska na putu za vojnu vježbu ponudio pravi smještaj, već su kod njega spavali na goloj zemlji. Pojedinci su željeli izazvati antisemitske ispade ili ogorčenje kutinskih sugrađana, ali ipak u Kutini i Moslavini do nikakvih ispada nije došlo. Inače Mavro je Weber bio jedan od najjačih poreznih obveznika Bjelovarsko-križevačke županije (1898.) uz Viktora Auscha, a u Popovači je to bio Ignatz Singer.⁸⁴ Po zanimanjima su moslavački Židovi u početku bili trgovci, gostioničari, pekari, postolari, sapunari, uglavnom nisu evidentirani kao

Singer, Josip Kuh, Markus Šterk, dr. Beno Neumann, dr. L. Tamograd, Samuel Goldschmidt, dr. Nathan Politzer, Ignatz Israel, Adolf Frey, Max Schuihof i Max Weber.

⁷⁵ HDA-BiNZV, kut. 30/1892; (1240/1899); (1393/1899)

⁷⁶ HDA-BiNZV, kut. 30/1892; (1240/1899)- iskaz onih članova Izraelitičke bogoštovne općine Kutina koji u smislu općinskih pravila uživaju pravo glasa na glavnim skupštinama. Iz općine Kutina, kotar Kutina to su: Samuel Steiner, Samuel Bettlheim, Mavro Weber, Muki Štraus, Maks Weber, dr. Nathaniel Politzer, Josip Kuh, Samuel Fleischaker, Karl Berger, Mavro Fleischaker, Ignatz Brill, Maks Schulhof, Leopold Doner, Eduard Rittseher, Samuel Goldschmidt, Ignatz Ledecy (Ledetzky), Šandor Deutch, Mavro Löwinger, Žiga Špigler, Adolf Lampl, Berthold Langfelder, Imbro Berger, Adolf Frey, Moritz Tolnai: iz Kloštar Ivaniča, kotar Čazma: Albert Hafner, Adolf Hiršl, Ignatz Löwy Masturi; iz Vojnog Križa, kotar Čazma: Ignatz Löwy, Bela Pollak, Leopold Singer Okešinec; iz Dubrave, kotar Čazma: Mavro Doner, Ignatz Firšt, Mavro Laus, iz Čazme, kotar Čazma: Eduard Singer, Ignatz Israel, Ignatz Singer, Samuel Rechnitzer, Jozef Klein, Ignatz Klein, Julius Hofman, Albert Štern te iz općine Popovača, kotar Kutina: Jakob Fleisch, Leopold Fischer, Beti Adler, Samuel Brückna, Izrael Hofmann, Jakob Altstädter (Altstadter), Ignatz Haberfeld, Mavro Šterk, Samuel

Braun, Jozef Šterk, Moritz
Hirschman,

⁷⁷ HDA-PRZV kut 420/1894;
(2297/1894)

⁷⁸ Buturac, 1977: 87

⁷⁹ Kolar, 2002: 268

⁸⁰ Matković, 2001; Josip Frank
(Osijek, 1844 – Zagreb, 1911),
rođen od roditelja židovske
vjeroispovijesti Emanuela i
Helene Frank. Godine 1868.
doktorirao na Pravnom
fakultetu Bečkog sveučilišta,
a 1872. vratio se u Zagreb
kao prislušnik Banske stolice.
Godine 1884. ulazi u Sabor, a
1887. povezuje se s pravašima
da bi 1890. ušao u Stranku
prava. Nakon raskola Stranke
prava 1895. godine i smrti Ante
Starčevića stupa na čelo Čiste
stranke prava, čiji će pripadnici
kasnije po njemu bit prozvani
«frankovci».

⁸¹ HDA-PRZV kut. 420/1894;
(2297/1894)- Cesarski i kr.
komornik i kr. veliki župan
županije bjelovarsko-križevačke
Milutin Kukuljević piše:» kako
su ga u kutinskom kotaru
dočekali predsjednik izraelskičke
bogoštovne občine Brühl i
veleposjednik izraelčanin
Samuel Bettlheim koji su
za prošlih izbora bili okorjeli
pristaše Franka i gorljivo za
njega kortešovali, ali da su
sada očito javno izjavili da će
odsale uz našu vladinu stranku
stajati i raditi. Ovo će za nas
samo od koristi biti, jer rečena
dvojica uživaju veliki upliv u
občini kutinskoj. «

⁸² Hrvatska, 146/1894.; HDA-
PRZV; kut. 455/1894. (2432/
1894); u izvješću kr. kotarskog
predstojnika Jakova Šnajdara
upućenog M. Kukuljeviću piše
da su u Kutini Josipa Franka

državni službenici,⁸⁵ a zemljioradnik je samo jedan i to daleke 1849. godine (vinogradar). Godine 1899. uz Webera kao porezni obveznik iz Kutine pojavljuje se trgovac Samuel Bettlheim.⁸⁶ Županijski skupštinar i kutinski trgovac Samuel Bettlheim 1902. postaje po porezu najjači porezovnik, da bi 1905. ušao u skupštinu Vladoje Ausch, a 1908. Vilim i Oskar Ausch koji zajedno plaćaju 2002 kruna poreza, a 1910. već svaki po 1317 kruna. Auschovi su ostali skupštinari do početka svjetskog rata, ali je 1916. godine kao porezovnik naveden samo Oskar Ausch trgovac iz Popovače s prezmom od 1286 kruna.⁸⁷ Zbog toga što su željeznice donijele pravi preporod ovog kraja objavljivali su se dopisi u kojima se pojedinci (Ivan Kolar) iz Volodera tuže na zastupnike oko Lonjsko-poljske željeznice koji imaju teškoća sa davanjem odšteta. Domovinaški Hrvatski radnički glas upozorava Ivana Kolara da se treba tužiti na Franka, jer da je on zastupnik Križevačkog kotara kojeg presijeca Lonjsko-poljska željeznica, a kako je Židov, a i svi koji rade na željeznici su Židovi ne bi trebao se nadati ničemu dobromu.⁸⁸ Očevica i pisca novinskog članka smetala je lojalnost kutinskih Židova kao i njihov dobar položaj te prijateljstvo s ostalim stanovništvom u Kutini.⁸⁹ U Popovači koja je tada spadala pod kotar Kutinu, Židovi su bili na utjecajnim mjestima, od načelnika, mjesnog suca do zastupnika, pa su neki pojedinci u novinama svojim člancima upozoravali po njima na ovu nepravdu.⁹⁰ Posebice se prozivao načelnik Julio Graff koji je 1898. izabran za načelnika, a bio je židovskog podrijetla, pa se kasnije pokrstio.⁹¹ Ujedno je navedeni Julio Graff 1907. postao potpredsjednik Gospodarske udruge za dobivanje vjeresije. Zanimljivo je napomenuti kako je Erdödyjev veleposjed Moslavina u Popovači 1898. prodan Leonu Doretu koji ga je 1903. dao u zakup Vladoju Auschu, nakon što je ovaj od šuma do željezničke postaje u Kutini izgradio uskotračnu željeznicu. Kada se 1910. Ausch oženio Paulom Deutsch, kćerkom Wilima Deutscha, vlasnika ribnjaka u Poljani i kupališta u Lipiku, Ausch je prema iskazu Banovca postao jedan od najbogatijih ljudi ovog područja.⁹² U Banovoj je Jaruzi jedna od najpoznatijih trgovačkih obitelji bila Eisinger, pa kada je 1906. Ivan Nep. Eisinger umro na njegovom sprovodu prisustvovao je veliki broj mladeži i

seljaka.⁹³ Neki Židovi su znali promijeniti i prezime, tako je Gjuro Steiner, zaposlen na željeznici u Kutini, ali rodom iz Koprivnice promijenio svoje prezime u Kovesi,⁹⁴ a Kamilo Freiburger, veterinar iz Kutine u Goranić.⁹⁵

Godine 1894. otpušten je s mjesta kotarskog kutinskog rabina dotadanji rabin Emanuel Schönbrun, koji je došao 1892. na mjesto rabina Sterna, koji je premješten u Brod na Savi. Umjesto Schönbruna predložen je od strane Židovske bogoštovne općine David Gross. Emanuel Schönbrun se protivio tome i žalio se županijskoj oblasti u Bjelovaru, ali kako je većina građana židovske vjeroispovijedi bila protiv njega, a ponajviše potpredsjednik općine Ignatz (Ignac) Brill, njegova žalba nije uvažena i novi rabin je postao David Gross.⁹⁶ Potpredsjednik općine Ignatz Brill bio je jedan od uglednih kutinskih Židova - posjednik koji se bavio trgovinom tako da je 1906. postao jedan od utemeljitelja Moslavačke štedionice.⁹⁷

4. Kutinski Židovi tijekom XX. st.

U Kutini u novotrasiranoj ulici koja je vodila od trgovačkog središta do željezničkog kolodvora izgrađena je 1913./1914. sinagoga, (srušena 1968./69.) iako su se prinosi za njezinu izgradnju prikupljali već od 1906. godine.⁹⁸ Pripadala je tipu sinagoga s dva tornja na glavnom pročelju, po uzoru na neološku budimpeštansku sinagogu tzv. Dohány-Templom (1854.-1859), s time da je takav oblik sinagoge bio prilagođen našim krajevima gdje su redovito zvonici izgledali zdepastiji i zadržavali su konfiguraciju oktogonalnih tambura i orijentalno oblikovanih lukovica. Upravo su ti egzotični lukovičasti završeci tornjeva razlikovali sinagogu od katoličke crkve. U takvom secesijskom stilu bila je izgrađena i sinagoga u Kutini.⁹⁹ U «Koledaru za rimokatolike, grčko-iztočne i izraelite» za godinu 1907. navodi se novi rabin Mato Tauber, umjesto dotadašnjeg Davida Grossa.¹⁰⁰ Po popisu iz 1906. u bogoštovnoj izraelitskoj općini u Kutini rodilo se 14, umrlo 5 osoba, a vjenčala se 4 para.¹⁰¹

Po statistici koju je vodila Kraljevina SHS, 1927. u Hrvatskoj je bilo 21 810 Židova, a u Dalmaciji 412. Za Kutinu te godine zabilježeno je 60 članova općine,

dočekali Bettlheim, upravitelj župe u Voloderu Platnar, mjernik Teodorčević te «oko 30 osoba seljačkog staleža».

⁹³ HDA-PRZV, kut.455/1894- (2432/1894)

⁹⁴ Narodne Novine, br. 41/1895; br.29/1907

⁹⁵ Karač, 2002: 463

⁹⁶ Narodne Novine, br. 6/1899

⁹⁷ Kolar, 2002: 265

⁹⁸ Hrvatski Radnički Glas, br.8/1898

⁹⁹ Hrvatski Radnički Glas br. 19/1898- dopis

¹⁰⁰ Hrvatski Radnički Glas, 8/1899- Sretne li Popovačel; Hrvatski Radnik, br. 10/1899- «K požidovljenju Hrvatske»- takav je članak objavljen u građačkom kršćansko-socijalnom listu, u kojem upozoravaju da u Popovači načelnik je Židov, mjesni sudac je Židov, trgovci su Židovi, gostioničari su Židovi, a i narodni zastupnik Josip Frank je Židov.

¹⁰¹ Živila Hrvatska, br.22/1898.

⁹² Kolar, 2002: 267-298; Ausch je imao u vlasništvu i dvorac Brezovicu, pa kada ga je 1905. prodao zagrebačkom nadbiskupu i tek tada ulazi u županijsku skupštinu Bjelovarsko - kniževačke županije i to sa porezom od 918 kruna.

⁹³ Narodne Novine, 251/1906

⁹⁴ HDA- PRZV, kut.563/1899; (3624/1898)

⁹⁵ Narodne Novine, 298/1906

⁹⁶ HDA-BiNZV, kut.71/1894; (2030/1894)

⁹⁷ Narodne Novine, 114/1906

⁹⁸ Narodne Novine, 46/1906- Dragutin Berger je u svojoj gostionici održao kostimirani purim-ples čiji je sav prihod

tj. 200 popisanih duša, te da je hram sagrađen 1914. godine, a da je groblje iz 17. stoljeća. U popisu za kutinski kotar navodi se židovski liječnik Nathaniel Politzer (1864 -1867)¹⁰² i dva židovska odvjetnika u općini. Godinu prije (1926.) rodilo se šestoro djece, održana su dva vjenčanja i umrle su dvije osobe. Na popisu aktivnih članova općine Kutina nalaze se: Albert Singer, Marko Spiegler i Makso Pollak.¹⁰³

Svaki grad i njegovu povijest čine obitelji, tako i u Kutini, ali i Moslavini, pojedine židovske obitelji su bile vrlo utjecajne. Kutina je bila jako obrtničko središte, gdje je djelovalo nekoliko obrtnika židovskog podrijetla. Najpoznatije obitelji su bile: Feldbauer, Spigler (Spiegler), Brill i Satler.¹⁰⁴

Konjogojstvom se bavio Samuel Steiner iz Kutine. Konjogojstvenim odborom koji je bio zajednički za Čazmu i Kutinu rukovodio je veleposjednik Viktor Ausch. Od 1904. do 1914. veterinar u Kutini je Kamilo Goranić (Freiberger). Trgovci Ignatz Brill i Auschovi bili su poznati po trgovini drvom i stokom, te su zbog toga bili najbogatiji trgovci ovog kraja. Prva novčarska kuća «Pučka štedionica d.d.» osnovana je u Kutini 1895. godine. Upravitelj je bio dvadeset godina Slavko Bettlheim, ali se od 1914. u upravi pojavljuju i St. Daubachy, Eduard Pollak, dr. Nathaniel Politzer, dok su ravnatelji bili Hirschl, pa N. Steiner iz Karlovca, a onda Lavoslav Eisenstein. Beteleheim je uveo u promet i kutije za štednju, koje su se mogle nabaviti za 5 kruna.¹⁰⁵

Kutinski krojač Imbro Rechnitzer, iako obrtnik, jedan je od osnivača nogometnog kluba «Moslavina» u Kutini 1921. godine. Spomenimo obitelj Satlerovih, gdje se Šimun iz Banove Jaruge 1910. godine preselio u Kutinu i započeo kao pipničar u gostionici tada već utjecajne kutinske židovske obitelji Singer. Isti taj Šimun je uz novčanu pomoć obitelji Feldbauer započeo izgradnju tvornice soda-vode u Kutini. Kasnije je sudjelovao u moslavačkom vatrogastvu. Pripadnici obitelj Feldbauer bili su zemljoposjednici i vlasnici pekare. Löwinger Mavro je u Kolodvorskoj ulici imao gostionicu s noćištem u kojem je nudio i crno pivo.¹⁰⁶ Pekarnicu je imao Samuel Fleischacker-Zuckerman. Samuel Goldschmidt je imao trgovinu raznih delikatesa koja je bila na glasu u Kutini. Godine 1911. trgovina «Braće Goldschmidt» prodavala je sve što je građanima Kutine trebalo od tekstilne robe,

namijenjen bio izgradnji
sinagoge u Kutini

⁹⁶ Karač, 2000

¹⁰⁰ Ilustrovani hrvatski koledar,
1906

¹⁰¹ Pasarić, 1997: 50

¹⁰² HDA- PRZV Kut. 420/1895;
(237/1895)- Bjelovarskim

kotarskim liječnikom postao
Nathaniel Politzer iz Kutine.;

Biserka Beliza/ Saša Jevtović,
udio Židova u medicini u

Hrvatskoj i Zagrebu, Dva

stoljeća povijesti i kulture

Židova u Zagrebu i Hrvatskoj,

Zagreb, 1998., 202-228.;

Nathaniel Politzer bio je glavni

kotarski liječnik. Na temelju

Zakona o uređenju zdravstvene

službe imenovan je za

obavljanje službe u združenim

općinama 1898. i dr. Josip

Fuchs.

¹⁰³ Jevrejski almanah 1927-

1928, 1927.

¹⁰⁴ Moslavački list- Zrcalo,

3/1996, 4

¹⁰⁵ Kolar, 2002: 270-275

¹⁰⁶ Moslavački glasnik, 1/1907

porculana, dasaka, vapna i drugoga. Istog tipa bila je i trgovina obitelji Josipa Ledetzky u kojoj je bilo svakovrsne robe, u kojoj se čak prodavalo banatsko brašno.¹⁰⁷ Prodajom dasaka bavio se R. Einsinger iz Banove Jaruge, a prodajom pokućstva Josip Felder.¹⁰⁸ U Spomenici kutinske osnovne škole krajem XIX. i početkom XX. stoljeća vidljivo je da su ju pohađala i djeca Židova.¹⁰⁹ Vjeronauk u školama su održavali mjesni rabini: Gross, Tauber i Vilim Goldstein.¹¹⁰ Za vrijeme Vilima Goldsteina osnovana je Hevra Kadiša, (1929./30.) društvo za svečane ukope.¹¹¹ Tridesetih godina XX. stoljeća prosječno je godišnje 14 Židova pohađalo nižu pučku školu.¹¹² Goldsteina je naslijedio Mojsije Trilnik, posljednji mjesni rabin-kantor, koji je ujedno predavao vjeronauk u kutinskoj školi.¹¹³ Kutinski Židovi djelovali su u radu svih društava u Kutini, tako je 1907. članom odbora Hrvatskog pjevačkog društva «Moslavac» postao Iso Ledetzki,¹¹⁴ a u odbor Hrvatske čitaonice u Kutini primljeni su dr. Nathaniel Politzer i Mavro Weber.¹¹⁵ Jedan od istaknutih Židova od osnivanja vatrogasnog društva (1886.) bio je podvojvoda Mavro Weber koji se spominje već na prvoj konstituirajućoj sjednici iz 1891. kao jedan od čelnih kutinskih vatrogasaca.¹¹⁶ Veliku gostionicu i sastajalište kutinskih uglednika te mesnicu u Kutini držala je obitelj Špigler (Spiegler). Član te obitelji Mirko Špingler bio je poznat po svojoj nogometnoj karijeri u mjesnom nogometnom klubu zajedno s Vjekoslavom Singerom i Bracom Feldbauerom. Uz ove navedene obitelji ističe se obitelj Ausch koja je nakon Prvoga svjetskog rata agrarnom reformom preuzela vlasništvo nad nizinskim šumama Moslavine. Među istaknute obitelji u Kutini spadale su one suca Slavka Weissa, mjernika Atijasa, liječničke Politzer i Freiburger te obitelji Pollak. Spomenimo još Englemane i Löwingere koji su imali gostionicu. Početkom dvadesetog stoljeća od ranije navedenog popisa članova židovske općine u Kutini, djelatni su još B. Hirschl, Ausch, Politzer, Ledetzki, Goldschmidt i Fleischacker, u Popovači Graff, a u Čazmi Pollak, Rüh, Strauss.¹¹⁷

U vrijeme raspada Austro-Ugarske Monarhije 30. i 31. listopada 1918. izbili su nemiri. Pod udarom su se među prvima našli Židovi. U Spomenici župe Voloder piše da je: «...u narodu zavlдалo silno nezadovoljstvo...te da su mjesni Židovi i

¹⁰⁷ *Moslavački glasnik*, 10/1907; Kolar, 2002: 274

¹⁰⁸ Pasarić, 1997: 73

¹⁰⁹ *Moslavački glasnik*, 3/1907-iz popisa mjesne škole u Kutini vidljivo je da ju je pohađalo 297 katolika, 3 unijata, 10 grčkokoistočnih (pravoslavskih), 15 evangelika, 5 mojsijevaca (Židova). Po statistici to je 90% katolika, 0,9% unijata, 3,03% grčkokoistočnih, 4,54% evangelika i 1,51% mojsijevaca.

¹¹⁰ Zvonimir- hrvatski ilustrirani Kalendar, 1903. Iz Bjelovara je dolazio S. Tauber, dok je za Popovaču u Kutinu bio nadležan David Gross, rabin Izraelitske bogoštovne općine

¹¹¹ Kolar, 2002: 277

¹¹² Izvještaj više i niže narodne škole u Kutini, 1923.

¹¹³ Izvještaj o radu i uspjehu Državne mješovite građanske škole u Kutini, od 1933-1938: 1933-1939; tih godina vjerski učitelj je bio kantor Mojsije Trilnik

¹¹⁴ *Moslavački glasnik*, 5/1907

¹¹⁵ *Moslavački glasnik*, 24/1907

¹¹⁶ Pasarić, 1997: 52

¹¹⁷ *Moslavački glasnik*, 6/1907

¹¹⁸ Kovačić, 2003, A:108-109; autor navodi da su uzrok nezadovoljstva bile postavljanje cijena, recimo da je 1916. pšenica bila 42 krune po metru, a kukuruz 30 kruna. Po ovim cijenama najviše su se obogatili trgovci Židovi. Aprovizaciju jaja imao je Židov Klein. Tako u Spomenici župe Voloder piše da su se vrsni trgovci raznim liferacijama, obogatili, a među njima spominje Židova Feliksa, mesara, i Altstädlera. Pisac spomenice župnik Koch ipak ne osuđuje židovske trgovce riječima: » Ne bih ipak rado učinio krivo ni Židovima. Oni nose profit, ali nas ipak bar donekle opskrbljuju. Da se oni ne brine bilo bi i gore... »

¹¹⁹ Kolar, 2002: 274; Kovačević, 2002: 283; podaci su preuzeti iz Spomenice župe Kutine.; Kovačić, 2003 A: 87-95; opis događaja koji su se zbili dne 29. listopada i dalje u trgovištu Kutina, prema Narodnom vijecu, Sekcija za organizaciju i agitaciju.

¹²⁰ Kolar, 2002: 274; Kovačević, 2002: 283; Kovačić, 2003 A: 82

¹²¹ Kovačić, 2003 A: 96, 108-110

drugi ozlojedili narod, da je trebalo tek mala iskra da plane».¹¹⁸ Nemiri su zahvatili i Kutinu, pa su među prvima prema kutinskoj župskoj spomenici opljačkani dućani Samuela Goldschmidta, Nikole Helešyja, Mukia i Josefina Ledetzky, I. Rechnitza, trgovina Imbre Bergera opljačkana je i zapaljena, a uz to su opljačkane trgovine obitelji Špigler u Repušnici i drugih. Prema prepisivanju mjesnih odbora, zeleni kadar je čak napao kuće gore navedenih Židova, «nakon što je u noći upaljena kuća Imbre Bergera i kod trgovca Nikole Helešyja, počeli su bacati ne robu samo iz dućana, već iz njihovih stanova pokućstvo, rubeninu i to tako da su ostali bez svega...».¹¹⁹ Zeleni kadar je provalio kod dr. Nathaniel Politzera i to dva puta, no kako ga nisu našli opljačkali su ga. Od drugih trgovaca poput Ignaca Špiglera iz Kutine iznudili su veće ili manje sume novaca. No na udaru nisu bili samo židovski trgovci, već i svi drugi, pa i kutinski župnik.¹²⁰ U Popovači su opljačkali trgovinu Josipa Altstädlera i zapalili mu kuću iako se on u to vrijeme nalazio u zarobljeništvu u Sibiru. Nakon toga su zapalili i opljačkali paromlin u Potoku njegovog brata Bele Altstädlera, jer su ga smatrali ratnim liferantom. U Garešnici prema Dnevniku Ivana Dubravca iz Garešnice 1919. godine, zelenokaderaši su tako opljačkali židovske trgovce (Josipa Štumpf i Ignatza Rozenberga) da se poslije nisu oporavili, dok su se iz Velike Pisanice svi prebivajući Židovi (trgovci Vilim Beke, Goldschmidt, Kohn, Gross), zbog pretrpljene štete odselili. Zbog nemira 1918. u Moslavini i pretrpljene štete, mnogi Židovi su se odselili.¹²¹

Tijekom Drugoga svjetskog rata stradalo je u Hrvatskoj oko 80% Židova. Spasio se mali broj onih koji su uspjeli prebjeći u Palestinu u početku izbijanja rata ili oni koji su se priključili NOB-u te bili u mješovitim brakovima. Neke židovske obitelji nisu tada odvedene u logor, ali su na svojstven način pretrpjele teror. Po popisu kutinske obrtničke blagajničke knjige 1941./42. odvedeni su u logor: Imbro Rehnitzer, Vjekoslav Singer i Muki Ledetzki. Vojko Satler, sin spomenutog Šimuna radeći u Zagrebu na željeznici, odveden je u logor, gdje je bio četiri mjeseca zatočen u koprivničkoj «Danici». Njegov otac i on ipak su se spasili nakon Drugog svjetskog rata, pa je poslije oslobođenja Šimun

Satler bio zapovjednik vatrogasnih jedinica za tadanji kotar Kutina. U logor je odveden liječnik Nathaniel Politzer,¹²² pa je 1942. Hrvatski crveni križ tražio njegovo puštanje na slobodu.¹²³ Da li je na molbu odgovoreno i kako je završio N. Politzer nije poznato, no vjerojatno je stradao u logoru. Kao žrtve logora Jasenovac u periodu 1942./43. porijeklom iz kutinskog kraja navode se Duško Atias, Ruža Englman, Zlatko Englman, Rozika Fleischacker (Flajšhaker) ubijena u logoru Stara Gradiška, Lavoslav Freidfeld, Stanko Kreč, Milan i Žiga Štraus (Strauss), Rudolf Špigler (Spiegler), Ignjat Fleischacker, Alfred Šrenger, Simon Špigler, Bela Altstädter, obitelj Ledetzki (Branka, Emanuel, Artur, Ervin), navedeni su po nacionalnosti kao Hrvati ubijeni u Jasenovcu, dok je Dragutin Stern (Štern) iz Popovače upisan kao Židov i Hrvat. Nekolicina iako po prezimenima vidljivog židovskog podrijetla navođeni su kao Hrvati, kao što je recimo obitelj Ledetzki i Mišo Berger kome je otac bio jedan od uglednih članova židovske općine u Kutini, pa je do današnjeg dana popis o kutinskim židovskim žrtvama u logoru nepotpun.¹²⁴

Židovi koji su uspjeli preživjeti rat u Hrvatskoj činili su od prijašnjeg broja samo 20% predratne zajednice. Poslije rata preostala imovina kutinskih Židova koja nije bila uzeta za vrijeme NDH, bila je nacionalizirana. Iz dokumenata o nacionalizaciji, uzete su bile nekretnine Ljudevita Pollaka (nakon 1945. njegovo prezime se kroatiziralo u Polak), jer se on 1954. odselio u Izrael-Kidron, pa se prema tome brisao iz knjige državljana tadanje FNRJ. Budući da se većina Židova koji su preživjeli rat, odselila u Izrael, sva njihova imovina bila je nacionalizirana od strane Narodnog odbora,¹²⁵ nešto nekretnina kao što su zgrade obitelji Singer bile su prodane¹²⁶ po odluci Izvršnog vijeća Narodne Republike Hrvatske iz 1946. godine, a koja je glasila da «Jevreji vlasnici nekretnina u FNRJ koji su se odselili u državu Izrael, a ukoliko su izgubili državljanstvo FNRJ izgubili su i pravo vlasništva na nepokretnom imanju FNRJ».¹²⁷

Tako je u Kutini nacionalizirana imovina Ljudevita Polaka iz Kutine, Vojka i Štefice Vojković, iako oni nisu imali nekretnine, već je majka Vojka, Franciska Vojković 1950. godine otišla u Izrael. U Izrael se iselila i Zlata Vajs rođ. Singer te su joj kuća i zemlja nacionalizirane.¹²⁸ Godine 1954. priloženi je popis

¹²² HDA-MZ, NDH, kut.130; 43592/1942- u popisu liječnika kotarske oblasti u Kutini 1942. godine Ministarstvu zdravstva popisni su liječnici Židovi. Od svih popisanih samo se kod umirovljenog liječnika Nathaniel Politzera navodi da je otpremljen u logor.

¹²³ HDA- MZ, NDH, kut.128; 43003/1942

¹²⁴ Visočak/ Sobica, 1998: 521-523; Švob, 2004, II: 341- autorica navodi u svojoj knjizi žrtve holokausta iz Kutine: Anhalcer Zoru rođ Feliks u Jasenovcu, Anhalcer Zoru rođ. Braun u Dachau, Atijas Cevi stradao u Jasenovcu; Feliks Milan u Jasenovcu, Frank Margita i Manc Levi u Njemačkoj te Kreč Stanko u Jasenovcu

¹²⁵ Državni arhiv u Sisku – NOK (Narodni odbor kotara), kut.2-5945/1954

¹²⁶ Državni arhiv u Sisku- NOK, kut.2. 2248/1953

¹²⁷ Državni arhiv u Sisku- NOK, kut.2. 17032/1953

¹²⁸ Državni arhiv u Sisku-NOK, kut.2. 1618/1954

Židova kutinskog kraja koji su se do 1954. iselili u Izrael, to su: Vojko i Štefica Vojković, Ljudevit Polak, Erma Polak, Tito Polak, Noemi Polak, Slavko Weiss, Zlata Weiss rođena Singer, Albert Weiss i Franka Vojković.¹²⁹ Poslijeratni popisi pučanstva ne mogu se smatrati realnima zbog metodologije popisivanja i zbog iskustava Drugoga svjetskog rata. Vjerojatno se dio Židova nakon rata nije deklarirao kao Židov po narodnosti, a kasnije ni po vjeroispovijesti.

Židovski hram (templ-sinagoga) koji je sagrađen 1914. srušen je 1968./69. godine, a na njegovom mjestu je danas kutinska Robna kuća. Godine 1996. pod vodstvom mr. Božidara Feldbauera bila je na kutinsku robnu kuću postavljena ploča koja govori da je na tom mjestu u prošlosti stajao židovski hram.¹³⁰

Godine 1984. kustosi Muzeja Moslavine iz Kutine našli su na tavanu kuće Rechnitzer pet svitaka Tore različite dužine koji potječu iz XIX. stoljeća, a danas se nalaze u Muzeju Moslavine.¹³¹

Iako danas nema Židova u kutinskom kraju, a i po novom popisu 2001. nije naveden ni jedan Židov, ne znači da oni nisu postojali ili da ih nije bilo, već, dapače, Židovi u Kutini su itekako utjecali na stvaranje povijesti i kulture ovog kraja i bili važni činitelji kako u nastajanju gospodarstva, tako u kulturi i drugim društvenim sferama, pa je zbog njih bilo potrebno ukratko se osvrnuti na život te zajednice i ljudi koje su je činili.

Zaključak:

Autorica iznosi neke najosnovije povijesne i statističke podatke o židovskoj zajednici u Kutini i Moslavini, koje su kroz povijest bile rascjepkane između Požeške, odnosno Bilogorsko-križevačke županije. Židovska je zajednica krajem XIX. i početkom XX. stoljeća bila važan čimbenik trgovačkog svijeta Kutine i Moslavine. Prvi Židov u Moslavini zabilježen je 1810., a u Kutini 1822. godine, mada su kao trgovci i pokušarci dolazili i ranije. Njihova općina je prema njihovim iskazima utemeljena 1877. godine. Broj Židova na prijelazu stoljeća povećavao se, da bi nakon Prvoga i Drugog svjetskog rata opao, tako da danas u Kutini nije zabilježen ni jedan Židov, a o njihovoj nazočnosti danas svjedoče samo nadgrobni spomenici na židovskom groblju.

¹²⁹ Državni arhiv u Sisku, NOK, kut.2.-1618/1954; Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj*, 341.-autorica u gore spomenute iseljenike navodi I Friedmann Alberta, Stern Zlata, Vajler Slavko, Wolkeim Dragan, s time da kod prezimena Vojković ona navodi da su to Venkovići, a Narodni odbor kotara spominje Vojković.

¹³⁰ Karač, 2002, više o godini kada je srušen kutinski hram

¹³¹ Pasarić, 1990: 6

Izvori (neobjavljeni)

Magyar Országos Levéltár, (MOL) Departamentum Judaeorum (DJ)

Hrvatski državni arhiv (HDA) - Požeška županija (PŽ)

Hrvatski državni arhiv-Križevačka županija (KŽ)

Hrvatski državni arhiv - Odjel za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade (BINZV)

Hrvatski državni arhiv-Predsjedništvo Zemaljske vlade (PRZV)

HDA-Ministarstvo zdravstva, NDH, (MZ)

Državni arhiv u Sisku-NOK (Narodni odbor kotara)

Novine:

Banovac

Hrvatska

Hrvatski Radnički Glas

Hrvatski Radnik

Moslavački glasnik

Narodne Novine

Zrcalo-Moslavački list

Živila Hrvatska

Literatura:

A magyar korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás / Ergebnisse der in den Ländern der ungarischen Krone am Anfange des Jahres 1870. vollzogenen Volkszählung, Pest, 1871.

BARLÉ, Janko (1902): Još nekoliko priloga k povijesti Židova u Hrvatskoj, Vjesnik Kraljevskog hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arhiva, III., Zagreb, 1902., 193-194.

BELITZA, Biserka – JEVTOVIĆ, Saša (1998.): Udio Židova u medicini u Hrvatskoj i Zagrebu, Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Zagreb, 1998., 202-228.

BOBOVEC, Ana (2003): Arheološka topografija područja općina Popovača i Velika Ludina, Zbornik Moslavine, V-VI, 2002./2003., Kutina, 2003., 13-24.

BUTURAC, Josip (1997.): Kutina uz 200. obljetnicu župne crkve, Zagreb, 1977.

ČEPULO, Dalibor (1999): Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868.-1918.- pravni i politički vidovi i poredbena motrišta, Zbornik Pravnog fakulteta Zagreb, 49, (6), Zagreb, 1999., 795-825.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine, Sarajevo, 1932.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II., Beograd, 1938.

FELDBAUER, Božidar (1992): Demografski procesi u Moslavini, Zbornik Moslavine II, 1991.-1992., Kutina, 1992.

FELDBAUER, Božidar (1995): bez autorskog naslova, rukopis o Židovima u Moslavini, 1995.

GROSS, Mirjana (1985): Počeci moderne Hrvatske, Zagreb, 1985.

GROSS, Mirjana (1987.): Židovi u Habsburškoj Monarhiji u 19. stoljeću, Gordogan, 23-24, Zagreb, 1987.

GROSS, Mirjana-SZABO, Agneza (1992): Prema hrvatskom građanskom društvu, Zagreb, 1992.

Ilustrovani hrvatski koledar za rimokatolike, grčko-iztočne i izraelite za godinu 1907., Bjelovar, 1906.

Izveštaj o radu i uspjehu Državne mješovite građanske škole u Kutini, od 1933.-1938., Kutina, 1933.-1939.

Izveštaj više i niže narodne škole u Kutini, 1922.-1923., Kutina, 1923.

Jevrejski almanah 1927/1928, Statistika jevrejstva Kraljevine S.H.S., Vršac, 1928.

KARAČ, Zlatko (2000): Arhitekturna sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma, Zagreb, 2000.

KARAČ, Zlatko (2002): Kutinska sinagoga, Monografija Kutine, Kutina, 2002., 461.-487.

KEMPF, Julije (1913): Popis Židova u požeškoj županiji godine 1822., Vjesnik Kraljevskog hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arhiva, XV., Zagreb, 1913.

KEMPF, Julije (1913 A): Prilozi za povijest Židova u požeškoj županiji 1787. i 1788., Vjesnik Kraljevskog hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arhiva, XV, Zagreb, 1913.

KEMPF, Julije (1916.): Novi prilozi za povijest Židova u požeškoj županiji, Vjesnik Kraljevskog hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arhiva, XVIII., Zagreb, 1916.

KEMPF, Julije (1925.): Iz prošlosti Požege i požeške županije, Požega, 1925.

KOLAR, Mira (1998): Židovi u gospodarstvu sjeverne Hrvatske od 1873. do 1941. godine, Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Zagreb, 1998., 127-141.

KOLAR, Mira (2002.): Kutina i Moslavina na početku XX. stoljeća (do 1918.g), Monografija Kutine, Kutina, 2002., 262.-280.

KOVAČEVIĆ, Dražen (2002.): Nemiri i politička previranja u Kutini potkraj 1918. godine, Monografija Kutine, Kutina, 2002., 281.-295.

KOVAČEVIĆ, Dražen (2003 A): Nemiri u Moslavini nakon osnivanja Države Slovenaca, Hrvata i Srba, Zbornik Moslavine,

V-VI, 2002./2003., Kutina, 2003., 776.-119.

KOVAČEVIĆ, Dražen (2003 B): Voloder krajem 19. i početkom 20. stoljeća, Monografija Volodera, Zagreb, 2003., 69.-80.

KUTINA, povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice, Kutina, Matica hrvatska, 2002.

LONČARIĆ, Magdalena-LONČARIĆ, Vid (1998): Židovi u Varaždinu, Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Zagreb, 1998., 358-377.

MATKOVIĆ, Stjepan (2001): Čista stranka prava 1895.-1903., Zagreb, 2001.

Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima, knj. 3., Državni zavod za statistiku, priredili Jakov Gelo, Ivan Crkvenčić, Mladen Klemenčić, Zagreb, 1998.

PAVLIČEVIĆ, Dragutin (2002 A): Nemiri i bune na kutinskom i moslavačkom vlastelinstvu 1815.-1816. i 1837. godine, Monografija Kutine, Kutina 2002.

PAVLIČEVIĆ, Dragutin- BEDIĆ, Marko - PASARIĆ, Maja (2002 B): Gospodarsko-društveni razvoj Kutine u Kutinštine u drugoj polovici XIX. st., Monografija Kutine, Kutina, 2002., 224.-254.

PAVLIČEVIĆ, Dragutin (2002 C): Događajnica ili kronika kutinskog područja u prijelaznom razdoblju (1848.-1903.), Monografija Kutine, Kutina, 2002., 255.-261.

PASARIĆ, Dragutin (1990.): Židovi u Moslavini – Iz Kutine, Bilten 13, Jevrejska općina Zagreb, siječanj, Zagreb, 1990.

PASARIĆ, Dragutin (1997.): Vidici kutinski, Kutina, 1997.

Popis stanovništva 2001., stanovništvo prema državljanstvu, materinjem jeziku, vjeri, Statističko izvješće 1166, Zagreb, siječanj, Zagreb, 2003.

POTREBICA, Filip (1984): Požeška županija za revolucije 1848.-1849., Zagreb, 1984.

POTREBICA, Filip (1991): Želje i zahtijevanja naroda Požeške županije 1848. godine, Glasnik arhiva Slavonije i Baranje, 1, Osijek, 1991.

POTREBICA, Filip (2002): Trgovište Kutina i kutinski kotar u zbivanjima 1848. godine, Monografija Kutina, Kutina, 2002., 199.-214.

PRAŽIĆ, Rastko (1986): Iz prošlosti Kutine, Kaj, 1, Zagreb, 1986.

RAPO, Vesna (1995): Židovska zajednica u Požegi, Zlatna dolina, 1, Požega, 1995., 189-200.

SCHWARZ, Gavro (1902.): Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj, II, - Tolerancijalna taksa u zagrebačkoj županiji, Vjesnik Kraljevskog hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arhiva, IV, Zagreb, 1902., 189-192.

SCHWARZ, Gavro (1908.): Prilozi k povijesti Židova u

Hrvatskoj, Vjesnik Kraljevskog hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arhiva, X, Zagreb, 1908.

SCHWARZ, Gavro (1932.): Povijest zagrebačke židovske općine od osnutka do 50. tih godina 19. stoljeća, Zagreb, 1932. Statistika Jevrejstva Kraljevine SHS, Jevrejski almanah, 1927.-1928., Vršac, 1928.

Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach Zählung vom 31. Oktober 1857., Wien, 1859.

SZABO, Agneza (1989.): Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851.-1910., Naše teme, 33 (7-8), Zagreb, 1989.

SZABO, Agneza (1998.): Židovi i proces modernizacije građanskom društva u Hrvatskoj između 1873. i 1914. godine, Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Zagreb, 1998.

SZABO, Agneza (2002.): Kutina u doba hrvatskog narodnog preporoda i prvih desetljeća modernizacije, Monografija Kutina, Kutina, 2002., 215-223.

ŠVOB, Melita (1997.): Židovi u Hrvatskoj- migracije i promjene u židovskoj populaciji, Zagreb, 1997.

ŠVOB, Melita (2004. I): Židovi u Hrvatskoj- židovske zajednice, Knjiga I., Zagreb, 2004.

ŠVOB Melita (2004. II): Židovi u Hrvatskoj- židovske zajednice, knjiga II., Zagreb, 2004.

VISOČAK, Meho - BEJDO, Sobica (1998): Jasenovac - žrtve rata prema podacima statističkog zavoda Jugoslavije, Bošnjački institut, Zürich - Sarajevo, 1998.

Voloder - Kulturno i gospodarsko naslijeđe, II. izdanje, Zagreb, 2003.

VUKALOVIĆ, Stjepan (2003.): Župa Voloder, Monografija Volodera, Zagreb, 2003., 45.-53.

Zvonimir-hrvatski ilustrirani Koledar, Kutina, 1903.

SUMMARY

JEWISH COMMUNITIES IN MOSLAVINA AND KUTINA

The author notes several of the most important historical and statistical data on Jewish communities in Moslavina and Kutina, which were, at the end of the 19th and 20th centuries, important factors within the retail world. The first Jews in Kutina are documented from 1822. although as retailers and door-to-door salesmen they came to the region even earlier. According to some authors, the Jewish municipality in Kutina was formed in 1806. Except for the official documentation from Jewish holy meeting places, the municipality of Kutina has no other official record of that community. Even though they were present in Kutina for the entire 19th century, their community was not officially founded until 1877. The number of Jews at the turn of the century increased, however, after the first and second world wars their population fell again so that today in Kutina there is no official record of any Jews there. The only evidence of their existence in Kutina today is their gravestone at the Jewish Cemetery...